

**ВЧИТЕЛЬ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
ЯК СПЕЦИФІЧНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ**

Стаття посвячена дослідженню проблеми формування лінгвістическої компетентності будучих учителів початкової школи. Теоретически обосновані педагогическі умови формування лінгвістическої компетентності будучих спеціалістів в учесно-воспітателесном процесес педагогического вузу. Учитель початкової школи расматриваетс как специфическая языковая личность, являющаяся носителем культуры, отображающей уровни его лингвистической и коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: языковая личность, лингвистическая компетентность, коммуникативная компетентность, лингвостилистический анализ текста.

The article is devoted to research of forming of linguistic competence of future elementary schools teachers in pedagogical higher schools. The pedagogical conditions of forming of linguistic competence of future elementary schools specialists in teaching and education process in pedagogical higher schools are theoretically in this article.

Key words: linguistic personality, linguistic competence, communicative competence, text's linguastilistic analysis.

Закон України «Про вищу освіту», передбачає створення умов для самореалізації особистості. Основна мета навчання та виховання – професіоналізм майбутнього спеціаліста. А «якість вищої освіти – це сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [1, 5].

Особистість – це сукупність суспільних відносин, але вона є такою настільки, наскільки реалізується у діяльності. Як зазначав О. Леонтьєв, поняття особистості так само, як і поняття індивіду, виражає цілісність суб'єкту життя, це особливе цілісне утворення, нею не народжуються, а стають. Доведено, що виховати особистість здатна тільки особистість, яка завжди визначається рівнем знань, інтелекту, інтелігентності, повагою до себе і до інших, почуттям власної гідності і, безперечно, вмінням відчувати слово і вдало ним користуватися. Саме такий учитель може задовольнити потреби сучасного суспільства. На нашу думку, навчити розуміти слово необхідно і можливо. Варто тільки намагатися формувати особистість майбутнього педагога таким чином, щоби компетентність переважала б в усому, і перш за все – в знаннях. Основна мета початкової школи –

допомогти дітям в їхньому інтелектуальному, емоційному, фізичному та соціальному розвитку, створити їм відповідні умови для навчання. Саме тому сформульоване академіком В. Виноградовим поняття «**мовна особистість**» є зараз особливо актуальним, консолідуючи підходи таких наук, як психологія, комунікативна лінгвістика, педагогічна риторика. Мовна освіта та мовленнєвий розвиток учнів – одна з центральних проблем сучасної лінгводидактики, але сьогодні проблема оволодіння мовою – це проблема не стільки лінгвістична, скільки соціально-психолого-педагогічна. Аналізуючи її, неможливо не взяти до уваги, що рівень підготовки вчителя початкової школи – це відповідний рівень професійної майстерності високоосвіченої мовної особистості, адже освічений – той, що володіє високим рівнем культури та знань.

Концептуальною ідеєю дослідження є положення про те, що формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи є соціальною вимогою, базується на психолого-педагогічній теорії і практиці, спрямовано на реалізацію міжособистісних відносин у професійній діяльності і створення умов для вдосконалення мовної та мовленнєвої культури студентів.

Слід визнати, що саме мова, її вивчення – це перш за все шлях здобуття знань для того щоб потім, поступово накопичуючи їх, послідовно передати іншим найважливіше, найцікавіше. Відомо, що мова бере участь у творенні людини, оскільки мова сама в собі має свого роду енциклопедію знань (А. Білецький). І дійсно, енциклопедичний рівень знань з мови може мати будь-яка людина. Важливо, якщо ці знання має фахівець, учитель, який вільно володіє граматично правильно спрямованим головним знаряддям їхньої передачі – словом. Саме тоді можна сподіватися, що вчителеве слово позитивно впливатиме на результат навчання та виховання учнів. Мова – не тільки предмет навчання, а й засіб плекання особистості. Отже, і мовна особистість, якою повинен бути вчитель, теж не виникає сама по собі. Сприяє цьому саме «освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, оскільки метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства...» [2, 1]. Вона складається не тільки з особистісних характеристик людини взагалі, а й з результату об'єднаних зусиль співпраці викладача та самого студента при її формуванні. Звідси і **актуальність дослідження**.

Метою дослідження є визначення, наукове обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічної технології формування професійної – лінгвістичної – компетентності майбутніх учителів початкової школи у вищих педагогічних навчальних закладах та вироблення таких спеціальних прийомів для організації процесу набуття теоретичних знань, практичних умінь і навичок, які сприяють підвищенню мовної обізнаності студентів, а також культурі їхньої мови та мовлення.

Саме мова та мовлення, вміння володіти ними складає «індивідуальний тезаурус особистості. О. Лазурський, досліджуючи особистість, дійшов висновків, що кожна особистість здійснює відповідний шлях розвитку, досягаючи, зрештою, того чи іншого рівня, і розвивати особистість – означає розвивати її у постійному контакті із суспільством. Переконані в тому, що повною мірою цей висновок вченого можна вивести до розвитку мовної особистості вчителя. Адже мова, «як дзеркало, відображає обидва світи: поза людиною, тобто той, який її оточує, і в людині, тобто той, що створений нею самою» [11, 259]. Це дзеркало може бути кривим, якщо система особистісних орієнтацій не дозволяє носієві мови правильно оцінювати своє місце у суспільстві. Якщо рівень мовної та мовленнєвої культури особистості обмежений – це є свідомцем інтелектуальної збідненості

мовної особистості як носія певної мови. Мовна ж особистість майбутнього вчителя, що виховується у вищому навчальному закладі, потребує постійної уваги та підтримки з боку викладачів, особливо дисциплін лінгвістичного циклу, для створення умов та напрямків правильного її розвитку. І процес цей безперервний. Виховати у студента інтерес до вивчення мови, одного із складних навчальних предметів, – основне завдання педагогів вищої школи, адже інтерес до навчання – це важливе особистісне утворення. Навчати мови без виховання інтересу до неї – справа марна. Саме інтерес до предмета забезпечує свідоме вивчення його, розвиває почуття, асоціативне мислення, надає нового імпульсу процесу пізнання. Студент, майбутній педагог, тільки тоді зможе виховувати інтерес до слова у своїх учнів вже з початкових класів, коли сам він буде зацікавлений пізнати це унікальне явище – мову – і володіти нею бездоганно.

Основними завданнями дослідження є розробка і випробування комплексу логічних і послідовно пов'язаних між собою індивідуально орієнтованих моделей методик, які утворюють принципово нову раціональну інтегративну систему структурного формування теоретичних знань і практичних умінь та навичок як основної умови набуття лінгвістичної компетентності студентів, майбутніх учителів початкової школи, на заняттях з мови у вищих педагогічних навчальних закладах.

Саме сучасний когнітивний підхід до вивчення мови «дозволяє зв'язати воедино процеси людської свідомості, мислення та мови із процесами дійсності, яка в них відображується» [12, 29]. Отже, «якщо зіставити мову та мовлення, то мова виступає саме тим початком, який має закони, що здатні керувати мовленням. Думка стає доступною, якщо вона втілена в мові» [12, 33]. І дійсно, як вважає англійський вчений Х. Алдер, важко уявити собі свідоме мислення без зв'язку з мовою, бо мова є єдиним розумним засобом для підтримування соціальних контактів [3, 74]. Можливості мислення мовної особистості, безперечно, треба постійно розвивати. Мислення педагога – це особливий склад мислення. Воно наповнюється новим змістом, власними спостереженнями мовної особистості вихователя за навчанням та поведінкою своїх учнів. Більш високий рівень організації мислення визначається не тільки вродженими факторами, а й вихованням, освітою, стилем життя. Людина взагалі «створюється» тією мовою, носієм якої вона є, культурою цієї мови, її ментальністю. Проте всі ми є творцями нашої мови. Саме тому мовні процеси так важко підкоряються наказам та постановам. І тільки від носіїв мови залежить, чи буде мова відображати діалектику життя, яке змінюється та міцніє, чи залишиться нікому не потрібним «мертвим морем» слів. Зразкове, вишукане, шляхетне мовлення, на жаль, зараз майже не зустрічається. Воно лишається прерогативою спеціалістів. Той «мовний матеріал», який, в особі абітурієнта, отримує вища школа від школи середньої, досить часто не відповідає рівню навіть школи початкової. Це, по-перше, абсолютна відсутність чуття тексту, його будови, семантичної наповненості. Звідси – і невміння продемонструвати знання пунктуації. По-друге, граматичний обрис слова часто лишається невідомим для учня саме з причини незнання ним його лексичного значення. По-третє, роздуми про семантичну картину світу тоді «розбиваються» об загальну непоінформованість та низький рівень інтелекту учнів, а іноді, відверто кажучи, і самих учителів. Негарзди, що відбуваються у суспільстві, призводять до падіння інтелектуальної та духовної культури особистості, адже мова – це потреба людини виразити себе, об'єктувати себе. Сутність мови зводиться до духовної творчості індивідууму (М. Бахтін).

Мова опосередковує багатогранну розумову діяльність особистості, зокрема, її сприймання, яву, мислення, ось чому рівень лінгвістичної та комунікативної компетентності

завжди демонструє рівень особистісної обдарованості та досконалості. Неможливо не зазначити, що мова – це дещо більше, ніж інстинкт особистого інтелекту, вона є органом народного духу, тобто мова є не тільки інструментом пізнання та комунікації, а й культурним кодом нації, носієм і хранителем етичних та естетичних понять, архетипів поведінки, які формують відмінний від інших націй погляд на зовнішній та духовний світ, що, врешті – решт, створює менталітет нації [12, 10, 28, 86]. Тому надзвичайно важливо, задовольняючи потреби суспільства, враховуючи соціальні функції мови, керувати процесом формування професійної лінгвістичної компетентності майбутнього спеціаліста. Сучасна лінгвістична освіта орієнтована на соціалізацію особистості, на гуманістичний підхід до кожного студента, мовне середовище, що формується мовним колективом через окремі мовні особистості, конструє мовний стан. Досягти високого рівня мовної обізнаності майбутнього вчителя можна, використовуючи ситуації проблемного навчання, моделюючи такі активні методи і форми їхнього втілення, які сприяють формуванню та всебічному розвитку мовної особистості. У процесі навчання мови, підкреслюємо, необхідно враховувати особистісно-діяльнісний підхід, міжпредметні зв'язки, контекстні умови, когнітивність, адже означені складові є основою лінгвопедагогічного підходу у підготовці майбутнього фахівця. На жаль, питання формування вчителя як мовної особистості не є достатньо висвітленим у науково-методичній літературі, бракує також нових інтегрованих авторських методик, проте, безперечно, рівень мовного інтелекту залежить від ступеня розвитку суспільства, від умов навчання мовам окремого індивідууму, від виховання в особистості мовної інтуїції, відчуття енергії Слова, розвитку внутрішнього мислення та мовлення. Оскільки мова входить у життя через конкретні висловлювання, через конкретні ж висловлювання і життя входить у мову, вважаємо, що оточуючий світ Слова створює для особистості відповідне мовне поле, яке потребує постійного енергетичного зарядження. Для того щоб воно було позитивним, варто в процесі навчання та виховання розвивати культуру мови та мовлення студента. Мова і культура – взаємопов'язані: культура впливає на мову та мовлення, а рівень мови та мовлення – це ознака культури особистості. Саме тому культурою мовлення важливо володіти усім, хто за родом своєї діяльності пов'язаний із людьми, організовує та спрямовує їхню роботу, виховує. Мова свідчить про смак людини, вона є частиною нашої загальної поведінки в житті, визначає ступінь психологічної врівноваженості, ступінь можливої закомплексованості людини. І дійсно, так: ми знаходимося «в обіймах» своєї мови, вона визначає відповідний мовний імідж особистості. Саме мова створює певне коло, в якому людина формується з дитинства, відображає рівень свого виховання в сім'ї, адекватності своєї поведінки, демонструє набуті мовні вміння та навички, вироблені в результаті спілкування з довіллям. Це означає, що основи плекання мовної особистості необхідно закладати від самого народження дитини й розвивати їх постійно. Вже з початкової школи цей процес набуває свідомого навчального та виховного напрямку, націленого на регуляцію та підсилення позитивних моментів та намагання уникнути негативних.

Три галузі людської культури – наука, мистецтво і життя – поєднуються тільки в особистості, яка залучає їх до своєї єдності, бути особистістю – означає бути суб'єктом діяльності, спілкування, самосвідомості. Саме тому мова та мовлення особистості безпосередньо впливають на створення перцептивної карти реальності – унікальної моделі сприйняття кожною людиною оточуючого світу. З цієї точкою зору англійського вченого Х. Алдера варто погодитися, оскільки те, як педагог, мовна особистість, сприймає закони мовленнєвого оточення, свідчить про якість його власного самостійного розуму,

правильного оцінювання свого особистісного професійного престижу. Маємо зауважити, що регулювати слово, керуватися ним, висловлюючи свої думки, намагатися досягти якомога успішнішого результату може тільки та особистість, яка здатна чітко усвідомлювати своє вчительське призначення і пам'ятати про те, яку відповідальність вона має перед своїми учнями, суспільством, а особливо – перед самою собою. Отже, мовна особистість – це комунікативний партнер, який, завдяки вільній мовленнєвій орієнтованості, здатний продемонструвати свої здібності, рівень мислення та культури. Ще С. Рубінштейн ототожнював процес розвитку здібностей людини з процесом розвитку самої людини. Його думки набули подальшого розвитку. Оскільки «особистість педагога як складна система завжди перебуває у певному локальному просторі» [6, 58], викладач постійно сприяє («індивідуації») (К. Юнг) процесу освіти та розвитку індивідуальних психологічних властивостей, якостей, які роблять людину неповторною.

Звичайно ж, у формуванні особистості носія мови мають бути задіяні всі мовні засоби, які подекуди можуть не помічатися і навіть не усвідомлюватися людиною. Але від того, як майбутній учитель сприймає увесь комплекс форм та методів навчання мови, залежить його особистісна успішність, самодостатність, впевненість та професійний авторитет. Психолог І. Зимня, досліджуючи літературно-творчу здібність, посилається на висновки вченої В. Ягункової, яка визначає шість компонентів її: 1) вразливість, 2) поетична зоркість, 3) гарна пам'ять (як образна, так і словесно-логічна), 4) здібність до створення нових образів, 5) легкість виникнення стану співпереживання, 6) багатство словесних асоціацій. Нам здається, що означене сповна характеризує мовну особистість майбутнього педагога початкової школи, а точніше – те, якою вона повинна бути, адже для формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя необхідно, щоб педагогічна професія набувала для нього особистісного змісту, оскільки не в тому річ, що здібності виявляються у діяльності, а в тому, що вони створюються у цій діяльності. Вважаємо, що всі означені складники безпосередньо пов'язані з мовою та мовленням, впливають на регуляцію мовної поведінки, свідчать про відповідний рівень лінгвістичної, комунікативної, отже, – і професійної компетентності творчої особистості, оскільки творчість – невід'ємна частина професії справжнього вчителя, ознака його майстерності. Саме творча діяльність, спрямована на формування таких якостей особистості, як динамічність розуму, сміливість та незалежність суджень, умінь аналізувати та синтезувати явища, процеси тощо, переконує в тому, що від ступеня сформованості мовної компетентності залежить професіоналізм лінгвістичної особистості, її лінгвістична активність, рівень вербальної адаптивності, лінгвістична відповідність, комунікативна орієнтація.

Оскільки «слово як уявлення служить тільки точкою опори або місцем прикріплення різноманітних ознак», а «життя слова з психологічного, внутрішнього боку подлягає у застосуванні його до нових ознак, і кожне таке застосування збільшує його зміст» [10, 222], переконані в тому, що основним завданням викладання лінгвістичних дисциплін як у початковій, середній школі, так і у вищому навчальному закладі має бути таке знання мови, яке дозволить через слово відчувати свою причетність не тільки до сучасної семантики, а й до древніх коренів мови. Варто, здається, абсолютно по-іншому подивитися на процес набуття знань з мови у вищому педагогічному навчальному закладі та розробити нову **інтегровану модель** мовної та мовленнєвої підготовки майбутнього вчителя, починаючи саме з початкової школи.

Враховуючи те, що основним завданням сучасного викладання словесності як у школі, так і у ВНЗ педагогічного спрямування є навчання мови як засобу комунікації, переконані,

що цей процес має здійснюватися за допомогою 1) ґрунтовних теоретичних знань, їхнього узагальнення та 2) практичного застосування їх шляхом вироблення відповідної комунікативної моделі знань. Отже, знання розглядаються перш за все як основа свідомого формування та вдосконалення умінь та навичок, як інструмент посилення практичного напрямку навчання рідної мови. Таким чином, реалізується не тільки інформативна, а й комунікативна мета вивчення мови як основна, й саме тому рівень мовної та мовленнєвої розвиненості перевіряється синтаксичною вивіреністю, досконалістю мови особистості та, зрештою, демонструє рівень її зв'язного мовлення. Навчаючись у вищому навчальному закладі, студент поступово накопичує різний за своїм потенціалом педагогічний, лінгвістичний та комунікативний досвід, адже рівень розвитку особистостей теж різний. Саме так формується педагогічна, лінгвістична, комунікативна **особистісна модель**, яка виявляється у відповідній структурі особистісних якостей і саме формування такої моделі вважаємо **перспективною** наших подальших досліджень. Її параметри свідчать про самовизначення особистості, окреслять шляхи самовдосконалення та рівні самосвідомості, адже самореалізація, самопізнання і саморозвиток особистості – це єдиний процес. Означені складники, безперечно, впливатимуть на внесення постійних коректив до системи підготовки вчительських кадрів.

Варто окреслити такі **загальні висновки**:

Вчитель початкової школи є такою специфічною мовною особистістю, від рівня лінгвістичних знань, мовленнєвих умінь і навичок якої залежить не тільки рівень її професійної майстерності, а й взагалі її особистісний статус досвідченого, компетентного фахівця, оскільки саме компетентність є тим мірилом справжнього професіоналізму, що безпосередньо впливає на становлення педагогічної особистості. Тому мовну стратегію визначено одним із державних пріоритетів освіти, найважливішим фактором впливу на формування інтелектуальної, дійсно компетентної педагогічної **мовної особистості**.

Якість навчання, якісна підготовка спеціаліста педагогічної галузі нерозривно пов'язана з мовою. Саме тому лінгвістично компетентна особистість має виховане мовне чуття, мовну інтуїцію, що підтверджує особисті рівні її мовної та мовленнєвої культури. І мовний, і мовленнєвий компоненти є основними у практичній діяльності педагога початкової школи, а тому вони мають бути пов'язаними з викладанням усіх предметів, а не тільки предметів мовного циклу. Формувати лінгвістичну компетентність майбутнього вчителя початкової школи на заняттях з мови – означає формувати таку мовну особистість, яка має у подальшій професійній діяльності абсолютно вільно користуватись своїми теоретичними знаннями та практичним досвідом, навчаючи та виховуючи учнів.

Надзвичайно важливо, розвиваючи лінгвістичне мислення майбутнього педагога, враховуючи соціальні функції мови, **керувати** процесом формування професійної лінгвістичної компетентності. Саме від ступеня сформованості лінгвістичної компетентності залежить мовна активність, рівень вербальної адаптивності, лінгвістична відповідальність, комунікативна орієнтація та реалізація позитивного внутрішнього та зовнішнього образу майбутнього вчителя, отже, цілісний розвиток його як **мовної особистості**. Якість особистісного та професійного іміджу майбутнього педагога початкової школи неодмінно свідчить про ефективність навчального процесу у ВНЗ, що тісно пов'язано, перш за все, з рівнем викладання мовних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» // Освіта. – 2002. – № 12–13. – С. 5–12.
2. Закон України «Про вищу освіту». – Х.: КСИЛОН, 2002. – 35 с.
3. Адлер Х. НЛП: современные психотехнологии. – СПб.: Питер, 2000. – 160 с.
4. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Сост. С. Бочаров и В. Кожин. – М.: Худож. лит., 1986. – 543 с.
5. Буслаев Ф. И. Преподавание отечественного языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит.». – М.: Просвещение, 1992. – 512 с.
6. Кушнір В. Особливості критичного мислення педагога // Рідна школа. – 2001. – № 4. – С. 58–60.
7. Лазурский А. Ф. Избранные труды по психологии. – М.: Наука, 1997. – 446 с.
8. Остапенко О. Виховання у школярів інтересу до навчання (Спроба теоретичного аналізу) // Рідна школа. – 2001. – № 4. – С. 10–11.
9. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 240 с.
10. Потемня А. А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
11. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие. – М.: Слово / Sjovo, 2000. – 624 с.
12. Язык образования и образование языка // Материалы международной научной конференции (Великий Новгород, 11–13 июня 2000 года). – Великий Новгород: НовГУ, 2000. – 382 с.